

Voltaire, Chamfort en de anekdote

Rede uitgesproken door

E. van der Starre

bij zijn afscheid als hoogleraar Franse letterkunde
aan de Universiteit Leiden
op 26 mei 2000

Mijnheer de Decaan van de Faculteit der Letteren, Monsieur l'Ambassadeur de France, Geachte Aanwezigen,

Op 1 november 1755, en op 19 december van datzelfde jaar nog eens, werd Lissabon getroffen door een aardbeving die gepaard ging met een enorme vloedgolf. Volgens schattingen kwamen daarbij meer dan 20.000 mensen om het leven en werden meer dan 8.000 gebouwen volkomen verwoest. In die tijd beschouwde men een natuur-ramp pas als een ramp als er mensen bij betrokken waren en dat was hier zeker het geval. De aardbeving en het menselijk leed dat zij veroorzaakte gaven dan ook een nieuwe impuls aan een aloude discussie, waaraan sinds Leibnitz de term theodicee is verbonden: hoe is de idee van een goddelijke Voorzienigheid te verzoenen met het bestaan van het kwaad en het boze in de wereld? Als God die in zijn almacht heeft toegelaten is hij er ook verantwoordelijk voor en hoe valt dat te rechtvaardigen? Over deze vragen hebben de grootste geesten van die tijd zich uitgesproken; behalve Leibnitz noem ik hier alleen Pope, Voltaire en Rousseau.

Toch zal ik op deze discussie hier niet ingaan, want de schrijver die ik aan de orde wil stellen dacht aan heel andere problemen. Die schrijver is Chamfort, een Fransman die leefde in de tweede helft van de 18e eeuw, van 1740 tot 1794 om precies te zijn. In zijn laatste levensjaren legde hij een hele verzameling anekdotes aan; hij noteerde ze op losse blaadjes die hij dan opborg in grote mappen. Zijn vijanden, en daarvan had hij er vele, beweerden dat hij er elke dag een paar uit zijn hoofd leerde om daarmee te kunnen schitteren in de salons. Erg waarschijnlijk is dat niet want hij noteerde ook allerlei maximes, een soort aforismen of levenswijsheden die hem in de loop der jaren invielen, en de kans dat die in de conversatie van pas zouden komen was niet erg groot. Mede door uitlatingen van hemzelf bestaat daarom het vermoeden dat hij van die collecties aforismen en anekdotes een boek had willen maken. Maar zeker is dat niet want dat boek is er nooit gekomen, misschien door zijn vroege dood of, waarschijnlijker, doordat hij er welbewust van heeft afgezien. Aan het eind van mijn betoog zal ik terugkomen op de vraag of we daar wel zo rouwig om moeten zijn.

Hoe dan ook, Chamfort vertelt de volgende anekdote over bovenvermelde natuurramp:

Op de dag van de aardbeving in Lissabon waren de koning en de koningin van Portugal in Belem om naar een stierengevecht te kijken. Dat was hun redding; en zoals mij bevestigd is door verscheidene Fransen die toen in Portugal verbleven staat het vast dat de koning nooit weet heeft gehad van de omvang van de ramp. Men vertelde hem eerst over een paar omgevallen huizen, toen over een paar kerken; en omdat hij nimmer teruggekeerd is in Lissabon, kan men zeggen dat hij de enige in Europa is die zich geen werkelijke voorstelling heeft gemaakt van de ramp die zich op een uur gaans van hem voltrokken had.²¹

Misschien kende Chamfort de teksten wel waarin Voltaire en Rousseau zich uitspraken over de metafysische vragen waartoe de aardbeving aanleiding kon geven: het *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756) en later *Candide* (1759) van Voltaire, de *Lettre sur la Providence* (1756) van Rousseau. Maar wat hij vertelt is alleen dat de koning van het land waarin duizenden onschuldige slachtoffers vielen van een natuurramp daarvan nooit weet heeft gehad. Op het eerste gezicht sluit Chamfort zich dus volledig af voor meer algemene vragen en is zijn anekdote niet meer dan een sterk verhaal, een buitengewoon sterk verhaal zelfs dat lijkt thuis te horen in *The Guinness Book of Records*: wat is het toppunt van koninklijke onwetendheid? Of: welke koning is het slechtst op de hoogte van wat er zich afspeelt in zijn land? Dat is de koning die niet eens weet dat zich daar een ontzettende natuurramp heeft voltrokken.

Toch is er meer aan de hand. Ook Chamforts verhaal vertoont namelijk een van de trekken die volgens een Duits onderzoeker² kenmerkend zijn voor de anekdote, de 'Nachdenklichkeit', het feit dat zij tot nadenken stemt. We kunnen ons zelfs verscheidene vragen stellen over deze anekdote: ten eerste, hoe Chamfort of zijn bronnen eigenlijk zo zeker weten dat de koning van Portugal nooit op de hoogte is geweest van deze natuurramp. Ieder die bij het onderwijs is betrokken heeft wel eens ervaren hoe moeilijk het soms is erachter te komen wat anderen wél weten; zekerheid over andermans onwetendheid is zelden te bereiken zonder het antwoord op de gestelde vraag al meteen prijs te geven: 'weet jij niet dat ...'? In dit geval moeten we maar veronderstellen dat de vorst nooit aan zijn omgeving heeft laten merken dat hij het wél wist. Algemener gesteld is dit de vraag naar de historische betrouwbaarheid van anekdotes, waarop ik nog terugkom.

Ten tweede: wat is eigenlijk de bedoeling van deze anekdote? Waarom vertelt Chamfort haar? Nu is het antwoord op deze vraag wat makkelijker te geven: ze heeft een kritische functie en dient om te illustreren hoe groot de afstand is tussen machthebbers en onderdanen. Daarbij moeten we dan nog bedenken dat de anekdote wel over de koning van Portugal gaat maar dat elke lezer of luisteraar uit die tijd ook wel aan de situatie in Frankrijk zal hebben gedacht, waar de koning evenmin in de hoofdstad maar in zijn buitenverblijven woonde, in Versailles of Fontainebleau. Beschrijvingen van buitenlandse toestanden dienden in de 18e eeuw vaak als middel om indirect kritiek te leveren op de situatie in Frankrijk. De correspondentie van Voltaire levert daarvan sprekende voorbeelden.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof Chamforts kritiek alleen betrekking heeft op de koning zelf: als die wat meer zijn best had gedaan en bijvoorbeeld nu en dan gevraagd had: 'Hoe gaat het eigenlijk met mijn onderdanen?', zou hij natuurlijk heel goed geweten hebben wat er zich zoal afspeelde in zijn land.

Toch ligt de zaak wat ingewikkelder. De koninklijke onwetendheid wordt volgens Chamfort veroorzaakt doordat een zekere 'men' hem alleen heeft verteld dat er een paar huizen en kerken zijn omgevallen. Maar wie is die 'men'? Het antwoord kan alleen maar zijn dat daarmee de hofhouding bedoeld wordt: prinses, prinsessen,

mensen van adel, de hoge geestelijkheid, maar die was ook van adel. Wie de geschriften uit Chamforts revolutionaire tijd raadpleegt merkt al gauw dat hij de koning beschouwt als een man van goeden wille, die echter het slachtoffer is van een systeem waarin de adel alle touwtjes in handen heeft en van haar positie misbruik maakt om privileges in stand te houden en zich te verrijken. De kritiek is dus in feite niet zozeer gericht tegen de koning maar tegen de adel van die tijd. Ze heeft haar positie alleen te danken aan geboorte en niet aan eigen verdienste. Deze kritiek valt op haar beurt te verklaren door Chamforts eigen geboorte: hij was de nooit erkende bastaardzoon van een hoge adellijke dame en van een kanunnik. Als buitenechtelijk kind kon hij geen aanspraak maken op de titel en de privileges waar hij zo dicht bij was.³

De lezer die vindt dat ik dat onnozele woordje `men' wel erg uitmelk verzoek ik kennis te nemen van een tweede anekdote, waarin Chamforts giftige kritiek op de adel veel explicieter is verwoord: `Toen de aartsbisschop van Lyon, Montazet, bezit ging nemen van zijn zetel, maakte een bejaarde kanunnikes uit ..., zuster van kardinaal de Tencin, hem een compliment over zijn successen bij de vrouwen en onder andere over het kind dat hij verwekt had bij Madame de Mazarin. De kerkvorst ontkende alles en voegde eraan toe: `Mevrouw, u weet toch dat lasterpraatjes uzelf niet bespaard zijn gebleven; dat verhaal over Madame de Mazarin en mij is al even onwaar als wat men vertelt over u en Monsieur le Cardinal. - In dat geval, zei de kanunnikes in alle rust, is het kind van u.'⁴

Deze anekdote is duidelijk toegesneden op een pointe: als over het vaderschap van de aartsbisschop dezelfde mate van zekerheid bestaat als over de verhouding die de chanoinesse gehad heeft met kardinaal de Tencin, dan staat het inderdaad vast dat hij een kind heeft. Met haar woorden geeft de kanunnikes immers te kennen dat zij wel degelijk minnelijke betrekkingen heeft onderhouden met de kardinaal. Dat is op zichzelf al erg genoeg en zo'n gesprekje zou tegenwoordig niet goed denkbaar zijn. De anekdote valt alleen te begrijpen binnen de verhoudingen in het Ancien Régime, waarin de hogere rangen in de kerkelijke hiërarchie waren voorbehouden aan de adel en waarin kuisheid, vroomheid en een onberispelijke levenswandel bepaald geen voorwaarde waren om een hoog ambt te verwerven. Het was simpelweg een van de privileges van de adel, en Chamfort heeft met deze anekdote dezelfde bedoeling als met de eerste: kritiek leveren op de positie van de adel.

Wat de zaak in zijn ogen nog erger maakt is dat de personages van deze anekdote van vrij recente adel zijn: Madame de Mazarin is een nazaat, niet in rechte lijn natuurlijk, van kardinaal Mazarin, die uit Italië afkomstig was maar het als opvolger van Richelieu onder Lodewijk XIII en later onder Lodewijk XIV tot minister zou brengen; aan deze carrière heeft zij te danken dat ze zich Madame *de* Mazarin mag noemen. Madame de Tencin en haar broer zijn leden van de provinciale noblesse de robe, die per definitie niet tot de oude adel behoort. Kortom, volgens Chamfort bestaat de recente adel uit parvenu's, terwijl de oude adel nog slechts vertegenwoordigd wordt door onbenullige ijdelvrouwen die geen schim zijn van hun roemruchte voorvaders. Het is ook nooit goed!

Nu is het laatste verhaaltje in feite nog iets erger dan ik tot nu toe gezegd heb. Wat de bejaarde kanunnikes toegeeft met haar antwoord is dat ze een incestueuze verhouding heeft gehad met haar eigen broer, een kardinaal. Spijt of wroeging daarover lijkt ze niet te hebben, ze geeft haar antwoord immers 'tranquillement', in alle rust. De totale verdorvenheid toont zich hier in alle onbeschaamdheid, en als de anekdote juist zou zijn zou Chamfort groot gelijk hebben in zijn kritiek.

Maar helaas, of gelukkig, ze is niet juist, ze kán niet juist zijn. Specialisten weten namelijk te melden dat de ambtsaanvaarding van aartsbisschop Montazet plaatsvond in 1759, terwijl anderzijds vaststaat dat Madame de Tencin al in 1749 is overleden. Ze kunnen elkaar dus bij die gelegenheid helemaal niet ontmoet hebben. Nu we dit eenmaal weten kijken we ook wat kritischer naar de andere gegevens uit de anekdote. Van Madame de Tencin is niet alleen de sterfdatum bekend, maar ook dat ze al in 1712, op dertigjarige leeftijd, van haar geloften ontheven is, inderdaad in verband met haar niet onberispelijke levenswandel. Dat Chamfort haar nog steeds 'chanoinesse' noemt is dus volstrekt onjuist.

Zo mogelijk nog verdachter wordt de anekdote wanneer ik een ander feit uit het leven van deze Madame de Tencin vermeld. Ze was namelijk de moeder van een van de grootste geesten uit de 18e eeuw, de wis- en natuurkundige D'Alembert, die samen met Diderot de leiding had over de Encyclopédie. Ze had haar zoontje weliswaar te vondeling gelegd bij de Notre Dame in Parijs en was dus een nog slechtere moeder dan die van Chamfort zelf, maar dat neemt niet weg dat D'Alembert haar natuurlijke zoon was. Het is daarom uiterst onwaarschijnlijk dat uiterekend deze vrouw bij de installatie van een aartsbisschop toespelingen gaat maken op diens nageslacht.

Een laatste opmerking voor wie dit allemaal nog niet genoeg vindt: de broer van deze dame, kardinaal de Tencin, is aartsbisschop van Lyon geweest, alwaar hij na een turbulente carrière ook is overleden, in 1758. Het is heel goed denkbaar dat zijn zuster bij zijn installatie aanwezig is geweest. Maar volgens de anekdote zou zij dat ook in 1759 zijn geweest, en toen niet hemzelf maar zijn opvolger postuum gecompimenteerd hebben met iets uit haar eigen leven.

De conclusie ligt voor de hand: de bedenker van deze anekdote, of dat nu Chamfort zelf geweest is of degene van wie hij ze gehoord had, heeft een aantal elementen door elkaar geklutst, zonder zich veel gelegen te laten liggen aan de feiten. Het hele verhaal is toegeschreven op de slotzin, een verbale pointe. Geestige formuleringen die aan historische figuren worden toegeschreven verdienen altijd enige argwaan: vaak gaat het om 'Wanderanekdoten', die met wisselende hoofdpersonen de geschiedenis zijn ingegaan. Op dit punt is er een verschil met de anekdote over de koning van Portugal: daarin ligt het accent op de merkwaardigheid van de beschreven situatie, en kan men hoogstens zeggen dat die in de slotzin op een paradoxale manier wordt samengevat.

Intussen geven beide anekdotes wel stof tot overpeinzing. Chamfort wil zijn publiek laten nadenken over de bedenkelijke rol en het gebrek aan zedelijk fatsoen

van de adel maar wij denken een heel andere kant op: geholpen door geleerde onderzoekers vragen wij ons af of het wel waar is wat hij vertelt. Vele anekdotes komen er op neer dat een bekende persoonlijkheid in zijn privé-leven even eigenzinnig, geestig of dapper is als in zijn publieke bestaan; ze zijn dan hoogstens pittoresk of vertederend en het kan ons eigenlijk niet zoveel schelen of ze wel helemaal waar zijn zolang ze een reeds bekende eigenschap maar duidelijk illustreren. Maar het kan ons wel schelen als de anekdote een kritische functie heeft en een contrast aanbrengt tussen openbaar en privé-leven.

Dat was al het geval bij een historicus uit de 6e eeuw na Christus, die een werk heeft geschreven dat later aanleiding zal geven tot het ontstaan van het woord anekdote: hij heette Procopius en leefde aan het hof van keizer Justinianus en keizerin Theodora. Eerst beschrijft hij in twee officiële werken de oorlogen die de keizer gevoerd heeft en de mooie gebouwen die hij heeft laten neerzetten. Maar daarna schrijft Procopius voor zichzelf het echte verhaal, met vele ontluisterende voorbeelden van de hebzucht van keizer Justinianus, de duistere machinaties van keizerin Theodora, de slapheid van de grote generaal Belisarius, die zich door zijn vrouw Antonina laat vernederen en half medeplichtig wordt aan haar verhouding met hun beider stiefzoon. Bij het lezen van al dat fraais ziet men de spetterende B-film die ervan te maken zou zijn al voor zich.

In elk geval zijn deze verhalen over de verdorvenheid van het hof zo gevaarlijk voor Procopius zelf dat hij ze alleen in het diepste geheim durft op te schrijven. Pas lang na zijn dood worden ze gepubliceerd, onder de titel *Ta anekdota*, het niet uitgegevene, en daaruit ontstaat het woord anekdote. Het is de vraag of we de dertig hoofdstukken van dit werk wel als evenzovele anekdotes mogen beschouwen. Het is namelijk een min of meer doorlopend verhaal over de achterkant van de geschiedenis en een essentieel kenmerk van de anekdote in onze opvatting, de korthed, ontbreekt hier dus juist. Het woord heeft hier dan ook geen betrekking op de vorm of de inhoud, maar voornamelijk op de publicatie-geschiedenis van dit geschrift.

Maar voor mijn betoog het belangrijkste is de waarheidspretentie van deze anekdotische geschiedenis. Tegenover de officiële historiografie stelt Procopius de geheime geschiedenis, de *historia arcana*, een 'tegenschiedenis'²⁵ waarin hij vertelt hoe het echt is gegaan. Hij kent de verborgen achtergronden van alle wapenfeiten en stelt zich garant voor de juistheid van zijn weergave. Als dat niet zo was, zouden zijn verhalen niet meer zijn dan de elucubrations van een verdorven brein.

Op deze twee punten zien we in de loop der eeuwen een groot verschil in ontwikkeling. De verborgen kant is altijd wel blijven bestaan, zij het vaak in een wat bleekzuchtige vorm: de meeste anekdotes gaan immers over het privé-leven, de niet officiële kanten van historische of anderszins bekende figuren.

Maar de waarheidspretentie is niet onaangetast gebleven. Het duidelijkst komt dat tot uiting in de kritische bejegening die de anekdote heeft ondervonden tijdens de Verlichting. Exemplarisch voor deze geringschatting is het artikel 'anecdote' in de Encyclopédie van Diderot en D'Alembert. De schrijver van dat artikel, ene G., heeft

duidelijk Procopius op het oog wanneer hij vol *dédain* spreekt over ‘ces histoires secrètes prétendues vraies, la plupart du temps fausses ou du moins suspectes’, die geheime geschiedenissen, die zogenaamd waar zijn maar meestal onjuist of op zijn minst verdacht.

Het meest welsprekend wordt deze kritiek verwoord door het boegbeeld van de Verlichting, Voltaire. Suetonius zet hij in de hoek met de opmerking dat dat een ‘anekdotenbakker’ (*faiseur d’anecdotes*) is,⁶ bij Plutarchus zijn ze ‘eerder aangenaam om te lezen dan vaststaand’ (*‘plus agréables que certaines’*), bij Procopius vinden we een satire die is ingegeven door wraakzucht (*‘une satire dictée par la vengeance’*).⁷ Een groot deel van de overgeleverde verhalen, dus ook anekdotes, doet Voltaire af als fabeltjes en verhaaltjes, ‘des fables et des contes’.

Dat hij zijn kritiek vooral daarop richt is begrijpelijk juist omdat hij zijn kennis verwerft door wat we tegenwoordig literatuurstudie noemen. Als bronnen gebruikt hij bijna uitsluitend *memoires*, *correspondenties* of studies van andere geleerden, en verder voor de eigentijdse geschiedenis verhalen van ooggetuigen. Hij beperkt zich dus tot het verwerken van schriftelijk of mondeling overgeleverde verhalen, maar mede omdat de geschiedenis een leermeesteres voor het leven is neemt hij daartegenover een uiterst kritische houding aan. Het gaat er voor hem om die verhalen te ziften, ze te sorteren in ware en onware, om zodoende tradities en vooroordelen te bestrijden die hun status alleen te danken hebben aan de menselijke lichtgelovigheid.

Dat wil nog niet zeggen dat Voltaire de anekdote, zelfs als ze waar is, van groot belang acht voor de geschiedschrijving. In de loop van zijn lange leven ontwikkelt hij het ideaal van een beschavingsgeschiedenis, die zich niet zozeer interesseert voor politieke gebeurtenissen, diplomatiek *gëintrigee*, *allianties*, *veldslagen* en natuurlijk de hoofdrolspelers in dat alles, maar eerder voor de wetten, de religie, de handel en de economie, de kunsten en wetenschappen die een bepaald land in een bepaalde periode kenmerken. Hij vat dat ideaal samen met de uitdrukking geschiedenis van de menselijke geest, ‘*histoire de l’esprit humain*’,⁸ waarbij hij vooral aandacht besteedt aan wat deze *esprit* heeft voortgebracht: kunstwerken, uitvindingen, maatschappelijke systemen.

In een werk met zo’n opzet is geen belangrijke plaats weggelegd voor anekdotes. Men treft ze dan ook nauwelijks aan in het *Essai sur les mœurs* (1756), dat het verst gaat in die richting. Over dat werk schrijft Brumfitt, de historicus van Voltaire als historicus, dat het niet alleen de anekdote is die daarin ontbreekt, maar ook de mens van vlees en bloed.⁹ Daar kan hij gelijk in hebben, maar hij vergeet dat het Voltaires uitdrukkelijke bedoeling was in zijn betoog de ‘*esprit humain*’ en niet koningen, generaals en ministers centraal te stellen.

Nu is het merkwaardige dat er juist wel vele anekdotes te vinden zijn in een werk dat weliswaar vóór het *Essai sur les mœurs* verschenen is, maar daarvan eigenlijk het sluitstuk vormt, *Le siècle de Louis XIV* (1751). Het *Essai sur les mœurs* is in opzet een wereldgeschiedenis, vanaf de oudste Chinese beschaving tot het midden van de 17e eeuw, in Frankrijk dus tot en met Lodewijk XIII. Voltaire (een Fransman ...) is van

mening dat daarna in die wereldgeschiedenis een van de hoogtepunten is aangebroken met 'de eeuw van Lodewijk XIV'. Die beschrijft hij in *Le siècle de Louis XIV*, en ook dat werk bevat 'eerder een geschiedenis van de geest en van de zeden dan verhalen over veldslagen'.¹⁰

Toch staan er in die 'histoire de l'esprit' niet minder dan vier hoofdstukken met anekdotes en Voltaire excuseert zich daarvoor uitvoerig. Hij noemt twee redenen om ze toch op te nemen. In de eerste plaats moet hij tot zijn spijt vaststellen dat rivaliserende collega's veel onzin gedebiteerd hebben over de Zonnekoning, en om het publiek te geven waar het recht op heeft voelt hij zich verplicht te beschrijven wat er echt gebeurd is. Dat betekent dat ook hij anekdotes gaat vertellen, alleen zijn ze ditmaal authentiek, wat zijn vijanden niet kunnen zeggen. Voltaire heeft ze allemaal nagetrokken bij de beste bronnen. Hij was immers in 1694 geboren en heeft dus ongeveer twintig jaar van de eeuw van Lodewijk nog zelf meegemaakt. Dat stelt hem in staat de juistheid van de anekdotes die hij vertelt te controleren door direct navraag te doen bij tijdgenoten.

In de tweede plaats doet hij zijn best om zijn lezers te gerieven. Anekdotes appelleren aan de nieuwsgierigheid, een eigenschap die op zichzelf niet onverdeeld positief is maar bij de mens zo sterk is ontwikkeld dat ook Voltaire er rekening mee moet houden, vooral wanneer hij de tijd van Lodewijk XIV beschrijft. Aan het eind van zijn vier hoofdstukken excuseert hij zich dan ook voor wat hij toch geheel vrijwillig gedaan heeft: 'Zoveel bijzonderheden zouden een filosoof kunnen afschrikken; maar de nieuwsgierigheid, die zwakheid die zo vaak voorkomt bij mensen, is dat bijna niet meer als ze zich richt op tijden en op mensen die de blik van het nageslacht op zich weten te vestigen'.¹¹

Lodewijk XIV was een groot vorst en de mensen zijn nu eenmaal nieuwsgierig. Al te overtuigend klinkt dat allemaal niet, en we verdenken Voltaire ervan dat hij zijn anekdotes vooral vertelt omdat hij het leuk vindt hoewel hij het eigenlijk niet mag van zichzelf. Voor dat vermoeden zijn verscheidene redenen. In de eerste plaats vertelt hij er vele in zijn eerste historische studie, de biografie van koning Karel XII van Zweden, verschenen in 1731. Zoals bekend heeft onze landgenoot Simon Vestdijk over Voltaires debuut een prachtige roman geschreven, *De filosoof en de sluipmoordenaar*. Hij ruimt daarin een centrale plaats in voor de pogingen die Voltaire in het werk stelt om de juistheid van één bepaalde anekdote te achterhalen, namelijk dat de koning van Zweden vermoord zou zijn door een Franse officier die bij hem in dienst was. Maar dat is niet de enige anekdote in de *Histoire de Charles XII*; kenners beweren zelfs dat deze geschiedenis bijna uitsluitend uit anekdotes bestaat.¹² Dat is ook niet verwonderlijk bij een geboren verteller als Voltaire.¹³

Een tweede reden om Voltaire niet helemaal te geloven als hij zo misprijzend doet over anekdotes is dat hij in de loop van tientallen jaren een aantal *Notebooks* heeft volgeschreven met pakkende citaten en anekdotes. We zien daarbij de geheime kant, niet alleen van de geschiedenis maar ook van de geschiedschrijver zelf.

Voltaire is niet het enige voorbeeld van zo'n contrast. Over Procopius is in het

voorgaande al het een en ander vermeld. Racine, de grote tragediedichter, heeft na zijn benoeming tot historiograaf des konings een aantal anekdotes over kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders genoteerd maar kijkt er wel voor uit die op te nemen in zijn verslag van de veldtochten van Lodewijk XIV, een werk dat voor ons dan ook nagenoeg onleesbaar is.¹⁴ Montesquieu legt een kruidentuintje aan, een *Spicilège*, dat eveneens vol staat met pikante uitspraken en anekdotes maar bij zijn leven ook niet-aan de openbaarheid is prijsgegeven.¹⁵ Maar bij al deze auteurs voelt men duidelijk het plezier waarmee ze hun anekdotes vertellen. Voltaire wijkt op dit punt dus niet af van zijn voorgangers behalve dan dat hij er een aantal wél publiceerde, op een manier die ik zo meteen nog zal bespreken.

Maar het meest treffende voorbeeld van zijn geheime liefde voor de anekdote zijn de aantekeningen in zijn *Notebooks* waarin hij een anekdote probeert te maken van iets wat het eigenlijk niet is. Dit gebeurt in de volgende passage: 'Toen koning Charles II aan een jonge wiskundige, die blind geboren was, vroeg of er in de wereld twee mensen waren die hetzelfde aantal haren op hun hoofd hadden, antwoordde deze bevestigend, dat die er inderdaad waren en hij bewees het afdoende. Het lijdt geen twijfel, zei hij, dat er meer hoofden op aarde zijn dan haren op één enkel hoofd. Om de zaak te verduidelijken, veronderstel ik dat er één miljoen mensen zijn. De eerste daarvan heeft bij voorbeeld één haar op zijn hoofd, de tweede twee, de derde drie, enzovoort. Het is zeker dat de laatste in de rij geen miljoen haren op zijn hoofd kan hebben; daarom kan hij alleen dezelfde hoeveelheid haren hebben als een van zijn voorgangers. Bijgevolg is het duidelijk dat er zeker twee mensen op aarde zijn die dezelfde hoeveelheid haren op hun hoofd hebben, en zelfs veel meer dan twee mensen, omdat het aantal hoofden het aantal haren van één persoon oneindig ver te boven gaat.'¹⁶

Wat dit fragment zo interessant maakt is niet zozeer de redenering zelf, die Voltaire misschien wat minder omslachtig had kunnen weergeven. Het komt hierop neer: als een verzameling van p individuen gekenmerkt wordt door de eigenschap q , waarbij p en q de rij der gehele getallen doorlopen en waarbij geldt $p < q$, dan zullen er tenminste twee individuen p gekenmerkt zijn door dezelfde eigenschap q . Wiskundigen zullen vinden dat deze weergave te veel woorden bevat, lezers van dit betoog dat ze te abstract is geformuleerd. Maar het eigenlijke probleem is allang bekend bij ieder die wel eens voor een verjaarsvisite drie verschillende soorten taartjes heeft ingeslagen. Ook zonder nadere observatie kan hij van tevoren weten dat er na binnenkomst van de vierde bezoeker tenminste twee (en ten hoogste vier) gasten zijn die hetzelfde soort taartje verorberen, verondersteld althans dat geen van vieren aan de lijn is.

De redenering die Voltaire weergeeft komt op hetzelfde neer, alleen gaat het nu niet om taartjes maar om haartjes. Merkwaardiger is echter dat hij haar presenteert als een anekdote. Hij haalt er een historische figuur bij, Charles II, en geeft deze als tegenspeler een wiskundige die blind geboren is. Dat zijn bouwstenen voor een mogelijke anekdote: de koning had zich de haren uit het hoofd kunnen trekken uit

wanhoop dat hij zelf niet op zo'n simpele redenering was gekomen, of hij had in blinde woede kunnen ontsteken omdat een simpele onderdaan hem de baas is in harenkennis. Voltaire had zijn anekdote dan nog kunnen plaatsen in de context van de filosofische discussie over aangeboren ideeën en op ervaring berustende kennis, een discussie waarmee hij tijdens zijn verblijf in Engeland kennis had gemaakt. De blinde wiskunstenaar kan immers alleen redeneren maar niet gewoon kijken. Niets van dat alles gebeurt echter, Voltaire blijft halverwege steken en het fragment vormt een treffende illustratie van zijn ambivalente houding tegenover de anekdote.

Nu is Voltaires behandeling van de anekdote ook nog om een andere reden interessant. Van zijn eerste werk, de *Histoire de Charles XII* uit 1731, heb ik al opgemerkt dat het in feite een aaneenschakeling van anekdotes is. Maar ook later rijgt hij ze aan een tot een levensverhaal. In 1761 zal hij nog een soort karaktermoord plegen op zijn grote vijand Fréron door hem in een korte biografie af te schilderen als een gewetenloze schurk, dit alles onder de titel *Anecdotes sur Fréron*. Maar reeds in 1748 publiceert hij in een achtdelige uitgave van zijn werk de *Anecdotes sur Louis XIV* en de *Anecdotes sur le czar Pierre le Grand*. In beide gevallen gaat het in feite om korte biografieën, waarin de anekdotes chronologisch geordend zijn. We zijn hier niet zo ver af van Procopius, behalve dan dat het verhaal geen chronique scandaleuse is maar een genuanceerd beeld geeft van grote mannen met hun sterke en hun soms minder sterke kanten. Bij dit alles speelt een rol dat het steeds om tijdgenoten gaat en dat Voltaire dus de gelegenheid heeft gehad de juistheid van wat hij vertelt te controleren door navraag te doen bij ooggetuigen.

De serie anekdotes over Lodewijk XIV neemt Voltaire op in *Le siècle de Louis XIV*, en daardoor ontstaat een interessante situatie. De eerste 24 hoofdstukken zijn gewijd aan de politieke en militaire geschiedenis, de laatste elf aan kunsten, wetenschappen en godsdienst; daartussenin staan, bijna verscholen, vier hoofdstukken met bijzonderheden over het privé-leven van de Zonnekoning. Als we Voltaire op de 'Nachdenklichkeit' hadden gewezen die de echte anekdote kenmerkt, dan had hij misschien geantwoord: Kijk maar eens goed in de eerste 24 en vooral de laatste elf hoofdstukken, dan zie je waartoe dat nadenken over al die anekdotes bij mij heeft geleid.

Toch probeert Voltaire ook hier weer de indruk te wekken dat hij deze gecontroleerde en tot nadenken stemmende anekdotes maar nauwelijks de moeite van het vermelden waard vindt. 'Les anecdotes sont un champ resserré où l'on glane après la vaste moisson de l'histoire', schrijft hij aan het begin van zijn vier hoofdstukken.¹⁷ Anekdotes zijn een klein akkertje, waarop men kan arenlezen na de rijke oogst van de geschiedenis. In de 19e eeuw zal Fontane hem in zekere zin van repliek dienen met de opmerking dat je juist aan strohalmen kunt zien waar de wind vandaan komt.¹⁸ Nietzsche meende aan drie anekdotes genoeg te hebben om een beeld van iemand te geven en probeerde er uit elk filosofisch systeem drie te halen; de rest kreeg je van hem cadeau.¹⁹ En Voltaires tijdgenoot Chamfort schreef: 'Bij belangrijke aangelegenheden tonen de mensen zich zoals ze zich behoren te tonen; bij kleine tonen ze

zich zoals ze zijn.²⁰

Maar in *Le siècle de Louis XIV* ontbreekt geheel en al het idee dat de mens zich juist in kleine dingen blootgeeft, een idee dat al bij Plutarchus te vinden is. Voltaire excuseert zich niet alleen aan het begin en aan het einde van zijn 'Particularités et anecdotes du règne de Louis XIV' maar ook halverwege nog eens, en zijn rechtvaardiging klinkt ons langzamerhand bekend in de oren: 'Ik zou zelfs denken dat deze hofintriges, die niet tot de echte staatszaken behoren, geen plaats zouden moeten krijgen in de geschiedenis, als de grote eeuw van Lodewijk XIV niet alles interessant maakte, en als een tipje van deze mysteries niet al was opgelicht door zoveel historici die er meestal een verkeerde voorstelling van gegeven hebben.'²¹

Intussen heeft Voltaire ondanks zijn wat halfslachtige houding toch een goede oplossing gekozen voor een probleem waarvoor elke anekdotenverzamelaar zich geplaatst ziet: hoe presenteer je je collectie aan het publiek, waarmee begin je en waarmee eindig je. Dat probleem stelt zich in een andere vorm ook bij dichtbundels: uitgevers willen nu eenmaal graag weten wat ze vooraan en wat ze achteraan moeten zetten. Zulke problemen van samenstelling en volgorde vallen in principe onder de literatuurwetenschap, en op dat punt kunnen we vaststellen dat zich een wisseling van de wacht heeft voltrokken.

Voltaire is namelijk een van de laatste historici die zich nog druk maken over betekenis en relevantie van de anekdote. Ook in het artikel 'Histoire' van de Encyclopédie begint hij er weer over. Hij probeert aan te geven onder welke voorwaarden ze vermeld mogen worden, aan welke criteria ze moeten voldoen en hoe de historicus zekerheid kan krijgen over hun juistheid. Ik denk dat hij op dat punt niet veel navolgers heeft gehad. Wie in twintigste-eeuwse studies over de theorie of de filosofie van de geschiedenis opzoekt wat de schrijvers te melden hebben over de anekdote als probleem zal daarin weinig of niets vinden. Ik denk dat men zich meer interesseert voor de veel algemenere vragen die achter de anekdote liggen, zoals de motieven en intenties van historische actoren. De enige bij wie ik iets gevonden heb is Ankersmit, de Nederlandse kampioen van het narrativisme, en ook hij heeft zijn twijfels: 'De gebeurtenissen waar deze anekdotische geschiedschrijving over vertelt, zijn altijd het resultaat van meer omvattende historische ontwikkelingen die niet door deze gebeurtenissen in gang zijn gezet. Wat in dit soort geschiedschrijving verteld wordt, lijkt als het ware op het drijfhout van de geschiedenis dat door de rivier van de tijd meegevoerd wordt.'²² Voor de goede orde vermeld ik wel dat er ook nu nog in historische werken vele anekdotes worden verteld.

Dat er binnen de literatuurwetenschap nog wel wordt nagedacht over de anekdote komt misschien door de belangstelling die er de laatste decennia gegroeid is, enerzijds voor aard en functie van de zogenaamde triviaalliteratuur, anderzijds voor de verschillende tekstsoorten, speciaal voor wat formes brèves, Kurzprosa, korte prozateksten wordt genoemd.²³

De combinatie van deze twee benaderingen leidt tot vragen als: wie stelde anek-

dotencollecties samen, met welke bedoelingen en voor welk publiek, van wie schreef men ze over en wat waren de criteria om bepaalde exemplaren wel of niet op te nemen? De laatste vraag voert weer naar een volgende: hoe ziet een verzameling eruit?

Wat de triviaalliteratuur betreft kunnen we denken aan almanakken, scheurkalenders en anekdotencollecties. De oorsprongen daarvan gaan terug tot de Italiaanse Renaissance, maar in de 18e en de 19e eeuw verschenen er vooral in Frankrijk zeer vele, vermoedelijk omdat uitgevers er wel brood in zagen. Zolang er geen auteursrechten betaald hoefden te worden waren zulke publicaties relatief goedkoop. Wat we verder van die collecties kunnen vaststellen is dat geen van de samenstellers daarmee grote literaire roem heeft verworven. Hun bijdrage bestaat bijna per definitie in het doorgeven van wat anderen al eerder verteld of verzonnen hebben, in het bijvijlen van wat formuleringen en het verzorgen van de vorm. Dat alles is kennelijk niet genoeg om een reputatie te vestigen.

Wat de 'tekstsoorten' betreft kunnen we vaststellen dat genoemde collecties nogal heterogeen zijn. Een vluchtige blik op enkele encyclopédies d'anecdotes, collections of anecdotes of gewoon anekdotenverzamelingen leert al dat deze in feite een allegaartje van korte teksten bevatten. Vaak gaat het inderdaad om een kenmerkend voorval uit het leven van een historische of althans bekende figuur, zoals de gangbare definitie van de anekdote wil. Vaak maar niet altijd: soms zouden we eerder aan een grap denken, een klucht, een Witz, een Schwank, of aan een stichtelijk verhaaltje, in sommige gevallen zelfs aan een wat kort uitgevallen novelle.

Deze intuïtief aangevoelde verscheidenheid heeft geleid tot pogingen om de genoemde tekstsoorten van elkaar af te grenzen.²⁴ Een beroep op historisch gegroeide afbakeningen is daarbij niet goed mogelijk. Het probleem is namelijk dat de samenstellers van verzamelingen nogal nonchalant omsprongen met de genre aanduidingen en soms in hun inleidingen de termen al door elkaar gebruikten. Daarom hebben aanhangers van een structurele benadering geprobeerd het wezen van elk van de korte tekstsoorten nader te omschrijven. De meest hilarische poging die ik ken lijkt een beetje op Voltaires poging om een redenering uit te bouwen tot een anekdote. Ze staat op naam van de Duitse theoreticus Heinz Grothe, die eenzelfde gebeurtenis achtereenvolgens als anekdote, als grap, als ultrakorte novelle en als sprookje vertelt, dit om het wezen van elke tekstsoort in het vizier te krijgen. Hoofdpersoon in alle versies is een stamhoofd in Australië; bij een feestelijke gelegenheid wordt hem een nieuwe boemerang aangeboden, en sindsdien probeert hij tevergeefs zijn oude weg te gooien. Daar is tegen ingebracht dat het verhaaltje onder alle omstandigheden een grap blijft, die berust op de dubbelzinnigheid van het woord 'weggooien' (dumpen of wegslingeren).²⁵

Wie deze pogingen overziet merkt dat de geleerden het nog niet met elkaar eens zijn. Misschien is dat ook onmogelijk omdat er geen precieze grenzen zijn. Zodra een bekende figuur uit de geschiedenis kwinkslaat is de wetenschap al in last: gaat het om een anekdote of om een Witz? Het beste lijkt mij daarom vast te houden aan de

gangbare betekenis van het woord, die neerkomt op een combinatie van formele en inhoudelijke kenmerken: enerzijds de korthed en de narratieve structuur, anderzijds de betrokkenheid op een historische persoon, de authenticiteit, de representativiteit en niet te vergeten, de 'Nachdenklichkeit'.

Ik ben begonnen met een nogal rare vraag: hoe kom je erachter of iemand anders iets niet weet. Ik eindig met een even rare vraag: waarom heeft Chamfort een boek waarmee hij toch jarenlang is bezig geweest, niet afgemaakt en gepubliceerd? In mijn vak is het al zo moeilijk de vraag te beantwoorden waarom iemand een bepaald boek wél geschreven heeft, en soms begrijp je werkelijk niet wat de auteur heeft beziel. Toch is er naar mijn mening over het niet bestaande boek van Chamfort wel iets te zeggen.

De titel die hij had bedacht, *Maximes et pensées. Caractères et anecdotes*, wijst er al op dat hij zich heel wel bewust was van het heterogene karakter dat het zou krijgen. En ook al kende hij het begrip triviale literatuur nog niet, hij wist heel goed dat er met zo'n boek vol levenswijsheden en anekdotes weinig eer te behalen viel. De korte prozavormen behoorden niet tot de literaire genres waarover in oude poëtica's veel werd nagedacht. Ook uit latere tijden is mij geen schrijver bekend wiens faam en wiens opneming in de canon te danken is aan een verzameling anekdotes. Zelfs Kleist, die als de grootmeester van het genre bekend staat, publiceerde zijn anekdotes verspreid over de nummers van een krant die hij had opgericht, niet als verzameling.

Anderzijds heeft Chamfort kennelijk ook niet de oplossing van Procopius en later Voltaire willen overnemen. Zijn anekdotes hebben betrekking op zeer uiteenlopende figuren en zijn niet chronologisch geordend. De ene keer gaat het over de koning van Portugal, de andere over een bejaarde kanunnike, en dat zijn nog maar twee voorbeelden. Voorzover dat valt na te gaan in een boek dat eigenlijk niet bestaat heeft hij dus niet gestreefd naar homogeniteit maar juist naar afwisseling. De lezer van al die verhaaltjes komt dan in een situatie die Chamfort zelf al voorzien heeft: 'De meeste samenstellers van dichtbundels of van verzamelingen grappige uitspraken lijken op mensen die kersen of oesters eten: ze kiezen eerst de lekkerste uit maar eten ten slotte alles op.'²⁶ Dit geldt ook voor de lezer: wie bezig is met de lectuur van een verzameling anekdotes neemt al vrij gauw verslavingsverschijnselen waar bij zichzelf, hij zou eigenlijk wel eens willen ophouden maar doet dat pas na alles geconsumeerd te hebben.

In dit heterogene materiaal zijn wel een aantal lijnen te ontwaren. Een daarvan heb ik in het bovenstaande aangegeven, en dat is de kritiek op de adel. Maar helemaal onschuldig is dat niet: als de lezer zo 'nachdenklich' moet zijn, waarom is Chamfort dat zelf dan niet geweest? Waarom heeft hij zijn denkbeelden niet wat meer uitgewerkt en waarom legt hij niet uit hoe de samenleving er volgens hem dan wél zou moeten uitzien? We vragen van hem dan eigenlijk een heel ander boek dan het beoogde, ongeveer zoals Rousseau een lopend betoog over het ontstaan van de maatschappelijke ongelijkheid heeft geschreven. Maar dat wilde Chamfort kennelijk

ook weer niet; hij heeft gekozen voor de anekdotische vorm, omdat daarin zijn talent voor de korte en pakkende formulering het meest tot zijn recht kwam.

Theoretici plegen een onderscheid te maken tussen de functies die de anekdote vervult in de historiografie en in de literatuur. In de eerste functioneert ze als illustratie van een betoog, in sommige gevallen zelfs als een bewijs, in de tweede als bron van literair genoegen. In de eerste heeft ze een pragmatische functie, in de tweede een esthetische. De overgang is te situeren in de loop van de 18e eeuw, en in zekere zin wordt hij gemarkeerd door Voltaire en Chamfort.

Toch behoeft dit verschil enige nuancering. Zo vervullen de anekdotes bij Voltaire wel degelijk ook een esthetische functie, gezien het evidente plezier waarmee hij ze vertelt. Anderzijds vertelt Chamfort zijn anekdotes niet uitsluitend voor het genoegen dat ze hemzelf en zijn publiek verschaffen, hij wil er ook iets mee bewijzen. Helemaal verdwenen is de pragmatische functie dus niet.

Blijft het feit dat Voltaire ze met veel mitsen en maren opnam in zijn historisch werk, en dat Chamfort een verzameling wilde aanleggen die over de meest uiteenlopende figuren zou gaan en zeker geen historische pretenties had. Uit dat laatste kwamen nu voor hem enkele problemen voort. Wat hem voor ogen stond was noch een bonte verzameling losse anekdotes noch een chronologisch geordende verzameling anekdotes over één figuur noch een doorlopend betoog, en tenslotte schreef hij maar helemaal geen boek. Ik weet niet of we daar lang over moeten treuren, omdat zijn aforismen en anekdotes door toedoen van een vriend toch voor een deel bewaard zijn gebleven. Misschien komt de anekdote het meest tot haar recht in een groter geheel waarin ze als illustratie dient voor iets anders, een geheel dat de lezer desnoods zelf maar moet bedenken. Toevalligerwijs is dat ook de strategie die ik in het vorige gevolgd heb.

Noten

1. 'Le roi et la reine de Portugal étaient à Belem, pour aller voir un combat de taureaux, le jour du tremblement de terre à Lisbonne. C'est ce qui les sauva: et une chose avérée, et qui m'a été garantie par plusieurs Français alors en Portugal, c'est que le roi n'a jamais su l'énormité du désastre. On lui parla d'abord de quelques maisons tombées, ensuite de quelques églises; et, n'étant jamais revenu à Lisbonne, on peut dire qu'il est le seul homme de l'Europe qui ne se soit pas fait une véritable idée du désastre arrivé à une lieue de lui.' Chamfort, *Produits de la civilisation perfectionnée. Maximes et pensées. Caractères et anecdotes*, in: *Oeuvres principales*, Parijs, Pauvert, 1960, p. 239 (in de later aangebrachte nummering van Chamforts korte teksten is dit nr. 949).
2. Zie Hans Peter Neureuter, 'Zur Theorie der Anekdote', in *Jahrbuch des freien deutschen Hochstifts* 1973, pp. 458-480, in het bijzonder pp. 477-480.
3. Zie hierover de biografie van Claude Arnaud, *Chamfort*, Parijs, 1988 (Nederlandse vertaling door Edu Borger, Amsterdam, 1999), en Evert van der Starre, *Chamfort, de lachende mensenhater*, Zutphen, 2000, p. 10 e.v.
4. Chamfort, *op. cit.*, p. 239 (nr. 948): 'Quand l'archevêque de Lyon, Montazet, alla prendre possession de son siège, une vieille chanoinesse de ..., soeur du cardinal de Tencin, lui fit compliment de ses succès auprès des femmes, et entre autres, de l'enfant qu'il avait eu de Mme de Mazarin. Le prélat nia tout et ajouta: „Madame, vous savez que la calomnie ne vous a pas ménagée vous-même; mon histoire avec Mme de Mazarin n'est pas plus vraie que celle qu'on vous prête avec M. le cardinal. - En ce cas, dit la chanoinesse tranquillement, l'enfant est de vous.“'
5. Zie hierover Sonja Hilzinger, *Anekdotisches Erzählen im Zeitalter der Aufklärung. Zum Struktur- und Funktionswandel der Gattung Anekdote in Historiographie, Publizistik und Literatur des 18. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1997.
6. Zie de *Dictionnaire de la pensée de Voltaire par lui-même*. Textes choisis et édition établie par André Versaille, Brussel, 1994, p. 523.
7. Vergelijk ook de volgende opmerking: 'cette satire, qui contredit l'histoire publique de Procope, ne paraît pas toujours vraie.' Voltaire, *Oeuvres historiques*, Parijs, Bibl. de la Pléiade, 1957, p. 889.
8. Zie bijvoorbeeld de 'Lettre à M. l'Abbé Dubos' die voorafgaat aan *Le siècle de Louis XIV*, geciteerd in *Oeuvres historiques*, p. 605: 'Ce n'est point simplement la

vie de ce prince que j'écris, ce ne sont point les annales de son règne; c'est plutôt l'histoire de l'esprit humain, puisée dans le siècle le plus glorieux de l'esprit humain.' Maar de uitdrukking 'histoire de l'esprit humain' komt veel vaker voor bij Voltaire.

9. J.H. Brumfitt, *Voltaire Historian*, Oxford, 1958, p. 163: 'For it is not just the anecdote which is absent from Voltaire's later historical work: it is man himself, the living individual, facing the problems of his age and deciding the course of action.'
10. Voltaire, *Oeuvres historiques*, p. 615: 'C'était plutôt l'histoire de l'esprit et des mœurs que des récits de batailles.'
11. *Ibid.*, p. 963: 'Tant de détails pourraient rebuter un philosophe; mais la curiosité, cette faiblesse si commune aux hommes, cesse presque d'en être une, quand elle a pour objet des temps et des hommes qui attirent les regards de la postérité.'
12. Zie Brumfitt, *op. cit.*, p. 13: 'As an adventure story, and an adventure story concerned with heroic individuals, the *Histoire de Charles XII* is necessarily composed primarily of anecdotes.'
13. De bekende studie van Jacques Van Den Heuvel, *Voltaire dans ses contes*, Parijs, 1967, toont dit overtuigend aan.
14. Racine, 'L'Oeuvre historique', in *Oeuvres complètes*, vol. II, Parijs, Bibl. de la Pléiade, 1952, bij voorbeeld pp. 283-286.
15. Montesquieu, *Oeuvres complètes*, II, Parijs, Bibl. de la Pléiade, 1951, pp. 1267-1438.
16. Voltaire's *Notebooks*, ed. Theodore Besterman, Genève, 1952, dl. I, p. 36: 'An young mathematician blind from his birth, being asked by King Charles the second, whether there was in the world two men who had the same number of hairs upon their heads, he answered positively, there were, and he proved it peremptorily. T'is doubtless, said he, there are more many heads on the earth than hairs upon a single head. To clair the matter, I suppose there were a million of men. The first of them hath for exemple a single hair on his head, the second two, the thirdh tree etc. T'is certain the utmost could not have a million of hairs; therefore he would have only just the same quantity as one of his precedents. Consequently t'is plain, there are surely two men upon the earth who have the same number of hairs, and great deall more then two men, Because the number of heads exceeds infinitely that of hairs in a single person.' (Met excuses voor het Engels van Voltaire.)

17. Voltaire, *Oeuvres historiques*, p. 889.
18. Geciteerd in Heinz Grothe, *Anekdote*, Sammlung Metzger 101, Stuttgart 1971, p. 7.
19. Zie hierover het 'Vorwort' bij Nietzsches *Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*, tegen het einde: 'Aus drei Anekdoten ist es möglich, das Bild eines Menschen zu geben; ich versuche es, aus jedem Systeme drei Anekdoten herauszuheben, und gebe das übrige preis.' (*Werke* ed. Karl Schlechta, III, p. 352). Over deze uitspraak bestaat een voortreffelijk artikel van Heinrich Niehues-Pröbsting, 'Anekdote als philosophiegeschichtliches Medium', in *Nietzsche-Studien* 12 (1983), pp. 255-286.
20. Chamfort, *op. cit.*, p. 19 (nr. 52): 'Dans les grandes choses, les hommes se montrent comme il leur convient de se montrer; dans les petites, ils se montrent comme ils sont.'
21. Voltaire, *Oeuvres historiques*, p. 929: 'Je croirais même que ces intrigues de cour, étrangères à l'Etat, ne devraient point rentrer dans l'histoire, si le grand siècle de Louis XIV ne rendait tout intéressant, et si le voile de ces mystères n'avait été levé par tant d'historiens, qui, pour la plupart, les ont défigurés.'
22. F. Ankersmit, *De navel van de geschiedenis*, Groningen, 1990, p. 178.
23. Zie Peter Bürgel, *Literarische Kleinprosa. Eine Einführung*, in de reeks 'Literaturwissenschaft im Grundstudium', Band 14, Tübingen, 1983; Jean Lafond (éd.), *Les formes brèves de la prose et le discours discontinu*, Parijs, 1984; Alain Montandon, *Les formes brèves*, Coll. 'Contours littéraires', Parijs, 1992.
24. Voor een interessante poging zie Hermann Pongs, 'Die Anekdote als Kunstform zwischen Kalendergeschichte und Kurzgeschichte', *Der Deutschunterricht* 9 (1957) Heft 1, pp. 5-20.
25. Zie de in noot 17 genoemde studie van Heinz Grothe, *Anekdote*, pp. 35-36. Dit boekje geeft een goed overzicht van de secundaire literatuur tot 1971. Van latere studies noem ik Walter Ernst Schäfer, *Anekdote - Antianekdote. Zum Wandel einer literarischen Form in der Gegenwart*, Stuttgart, 1977; *id.*, 'Anekdotische Erzählformen und der Begriff Anekdote im Zeitalter der Aufklärung', *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 104 (1985), pp. 185-204; Philippe Hourcade, 'Problématique de l'anecdote dans l'historiographie à l'Age classique', in *Littératures classiques* 30 (1997), pp. 75-82 (met literatuuropgave).

26. Chamfort, *op. cit.*, p. 6 (nr. 2): 'La plupart des faiseurs de recueils de vers ou de bons mots ressemblent à ceux qui mangent des cerises ou des huîtres, choisissant d'abord les meilleures et finissant par tout manger.'

